10016 ـ چگونه فرزندانش را بر صلاح و درستکاری تربیت کند؟

سوال

من در تربیت و اصلاح فرزندانم با دشواری روبرو هستم و در اغلب موارد عصبانی می‌شوم و آنها را می‌زنم. لطفاً در این خصوص مرا راهنمایی کنید و کتاب‌های مفیدی را که به این موضوع پرداخته‌اند، به من معرفی نمایید.

پاسخ مفصل

الحمدلله.

تربیت فرزندان از واجباتی است که از والدین خواسته شده است. الله تعالی در قرآن به آن امر کرده و رسول ـ صلی الله علیه وسلم ـ نیز به آن فرمان داده است. الله تعالی می‌فرماید: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَّا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ [التحريم: ۶] (ای کسانی که ایمان آورده‌اید، خودتان و خانوادهٔ خود را از آتشی که هیزم آن، مردم و سنگ‌هاست، حفظ کنید؛ بر آن فرشتگاني خشن [و] سختگیر [گمارده شده] است؛ از آنچه الله به آنان فرمان داده، سرپیچی نمی‌کنند و آنچه را مأمور شده‌اند، انجام می‌دهند).

امام طبری در تفسیر این آیه می‌گوید:

«الله تعالی می‌فرماید: ای کسانی که خدا و رسولش را تصدیق کرده‌اید، «خودتان را حفظ کنید» یعنی: به یکدیگر اعمالی از طاعت الهی را بیاموزید که اگر کسی به آن عمل کند، از آتش [جهنم] در امان می‌ماند؛ و [البته] خودتان [نیز باید] به [این] طاعت الهی عمل کنید. و فرموده‌اش «و خانوادهٔ خود را [از] آتشی [حفظ کنید]» یعنی: به خانواده‌تان از عمل به طاعت خدا چیزی را بیاموزید که با آن خود را از آتش حفظ کنند».

تفسیر الطبری (۲۸/۱۶۵).

و قرطبی می‌گوید:

«مقاتل گفته است: این حقی است بر عهدهٔ او در مورد خودش و فرزندش و خانواده‌اش و بردگان و کنیزانش. اِلکیا گفته است: بنابراین، وظیفهٔ ماست که به فرزندان و خانوادهٔ خود، دین، نیکی و آداب ضروری را آموزش دهیم. و این همان فرمودهٔ الله تعالی است که می‌فرماید: وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا [طه: ۱۳۲] (و خانوادهٔ خود را به نماز فرمان ده و بر آن شکیبایی کن). این امر، همچنین مانند فرمودهٔ خداوند به پیامبرش ـ صلی الله علیه وسلم ـ است که می‌فرماید: وَأَنذِرْ

عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ [الشعراء: ۲۱۴] (و خویشاوندان نزدیکت را هشدار ده). و [نمونهٔ دیگر آن] در حدیث آمده است که: «آنان را در هفت سالگی به نماز امر کنید».»

تفسیر قرطبی (۱۸/۱۹۶).

هر مسلمانی یک دعوتگر به سوی الله متعال است، و بر این اساس، سزاوارترین افرادی که باید دعوت او شامل حالشان شود، فرزندان و خانوادهٔ نزدیک او هستند. الله تعالی هنگامی که رسول ـ صلی الله علیه وسلم ـ را به دعوت مکلف کرد، به او فرمود: وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ [الشعراء: ۲۱۴] (و خویشاوندان نزدیکت را هشدار ده)، زیرا آنان سزاوارترین مردم به خیر و رحمت و نیکی او هستند.

همچنین، رسول الله ـ صلی الله علیه وسلم ـ مسئولیت سرپرستی و تربیت فرزندان را بر عهدهٔ والدین نهاده و آنان را در این باره مسئول دانسته‌اند:

از عبدالله بن عمر [رضی الله عنهما] روایت است که گفت: شنیدم رسول الله ـ صلی الله علیه وسلم ـ می‌فرمودند: «هریک از شما مسئولید و دربارهٔ رعیت خود سوال می‌شوید، بنابراین امام (حاکم) مسئول است و دربارهٔ رعیتش سوال خواهد شد؛ و مرد مسئول خانوادهٔ خود است و دربارهٔ آنان سوال خواهد شد؛ و زن در خانهٔ شوهرهش مسئول است و دربارهٔ رعیتش سؤال خواهد شد؛ و خادم مسئول مال آقای خود است و دربارهٔ رعیتش سوال خواهد شد». راوی می‌گوید: و گمان می‌کنم که فرمودند: «و مرد در مال پدرش نگهبان است و مسئول رعیتش است. و همهٔ شما نگهبانید و همهٔ شما مسئول زیردستان خود هستید».

به روایت بخاری (۸۵۳) و مسلم (۱۸۲۹).

همچنین، بر شما واجب است که از همان کودکی، محبت خدا، رسولش و تعالیم اسلام را در دل فرزندان خود بپرورانید. باید به آنان بیاموزید که خداوند بهشت و آتشی دارد و آتش او چنان سوزان است که هیزمش را مردم و سنگ‌ها تشکیل می‌دهند. در داستانی که در ادامه می‌آید، عبرتی در این باره نهفته است:

ابن جوزی می‌گوید:

«پادشاهی بود که مال بسیاری داشت و دختری داشت که جز او فرزندی نداشت و او را بسیار دوست می‌داشت و با انواع سرگرمی‌ها او را مشغول می‌کرد. مدتی بر این حال گذشت. و در کنار قصر پادشاه، عابدی بود. شبی از شب‌ها در حالی که قرآن می‌خواند، صدایش را بلند کرد و این آیه را قرائت کرد: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ . دختر پادشاه قرائت او را شنید و به کنیزانش گفت: بس کنید. اما آنان بس نکردند. و عابد آیه را تکرار می‌کرد و دختر به آنان می‌گفت: بس کنید. اما آنان بس نکردند. پس دختر دست در گریبان برد و جامه‌اش را چاک داد. آنان نزد

پدرش شتافتند و ماجرا را به او خبر دادند. پدر نزد دختر آمد و گفت: ای عزیز دلم، امشب چه حالی داری؟ چرا گریه می‌کنی؟ و او را در آغوش کشید. دختر گفت: پدر جان، تو را به خدا سوگند می‌دهم، آیا خداوند عزوجل خانه‌ای دارد که در آن آتشی است که هیزمش مردم و سنگ‌ها هستند؟ گفت: بله. دختر گفت: پس چه چیزی تو را بازداشت که به من خبر ندهی؟ به خدا سوگند دیگر غذای لذیذی نخواهم خورد و بر بستر نرمی نخواهم خوابید تا اینکه بدانم جایگاهم در بهشت است یا در آتش».

صفوة الصفوة (۴/۴۳۷ـ۴۳۸).

شایسته است که فرزندان خود را از محیطهای فسق و تباهی دور نگه دارید. منطقی نیست که اجازه دهید با ابزارهای منحرف‌کننده‌ای مانند تلویزیون و امثال آن پرورش یابند و سپس از آنان انتظار صلاح و نیکی داشته باشید؛ فراموش نکنید که: «کسی که خار می‌کارد، انگور درو نمی‌کند». این تربیت باید از همان کودکی آغاز شود؛ زیرا اگر چنین شود، پذیرش آن در بزرگسالی برایشان آسان‌تر خواهد بود، نفسشان به آن خو می‌گیرد و در نتیجه، امر و نهی کردن شما و اطاعت آنان از شما، هر دو آسان‌تر می‌گردد.

از عبدالله بن عمرو بن عاص رضی الله عنهما روایت است که گفت: رسول الله ـ صلی الله علیه وسلم ـ فرمودند: «فرزندانتان را در هفت سالگی به نماز امر کنید و آنان را در ده سالگی برای [ترک] آن بزنید، و جای خوابشان را از یکدیگر جدا کنید».

به روایت ابوداود (۴۹۵). این حدیث را شیخ آلبانی در «صحیح الجامع» (۵۸۶۸) صحیح دانسته است.

البته شایسته است که مربی و تأدیب‌کننده، فردی مهربان، بردبار، آسان‌گیر و صمیمی باشد، نه دشنام‌گو و بدزبان. او باید با بهترین روش با فرزند گفتگو کند و از توهین، سرزنش و تنبیه بدنی دوری جوید. این اصل یک استثنا دارد: زمانی که فرزند از اطاعت سرپیچی کرده، در برابر امر پدرش گردن‌کشی کند، واجبات را ترک نموده و مرتکب محرمات شود. در چنین شرایطی، بهتر است با او با قاطعیت و شدت، اما بدون آسیب رساندن، برخورد کرد.

مناوی می‌گوید:

«اینکه مرد فرزندش را هنگامی که به سن و عقلی رسید که آن را تحمل کند، تأدیب نماید، به این صورت که او را بر اخلاق مؤمنان صالح پرورش دهد و از همنشینی با مفسدان باز دارد و به او قرآن و ادب و زبان عرب بیاموزد و سنت‌ها و سخنان سلف را به گوشش برساند و از احکام دین آنچه را که از آن بی‌نیاز نیست به او تعلیم دهد و او را بترساند و سپس برای اموری مانند نماز و غیر آن بزند، برای او بهتر از آن است که یک صاع صدقه دهد؛ زیرا اگر او را تأدیب کند، اعمال او از صدقات جاریه‌اش می‌شود، اما ثواب صدقهٔ یک صاع قطع می‌شود، و این [ثواب تأدیب] با دوام فرزند، پایدار می‌ماند. و

ادب، غذای نفس‌ها و تربیت آنها برای آخرت است. قُوا أَنفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا... [التحريم: ۶] (خودتان و خانوادهٔ خود را از آتشی که هیزم آن، مردم و سنگ‌هاست، حفظ کنید...).

پس حفظ خود و فرزندت از آن، به این است که او را پند دهی و از ورود به آتش برحذر داری و کجی‌هایشان را با انواع تأدیب راست کنی. از جمله: تادیب کردن، موعظه، وعید، تهدید، زدن، حبس، بخشش، عطا و نیکی. و بدان که که تأدیب نفس پاک و بزرگوار، غیر از تأدیب نفس ناپسند و پست است».

فیض القدیر (۵/۲۵۷).

زدن، وسیله‌ای برای اصلاح فرزند است، نه اینکه فی‌نفسه مقصود باشد، بلکه در حالت سرکشی و نافرمانی فرزند به آن روی آورده می‌شود.

و شرع، نظام عقوبت را در اسلام قرار داده و این در اسلام بسیار است، مانند حد زناکار و دزد و تهمت‌زننده و غیر آن، که همگی برای اصلاح حال مردم و بازداشتن شرشان تشریع شده است.

در همین راستا، وصیتی از رسول الله ـ صلی الله علیه وسلم ـ نقل شده است که در آن، به پدران شیوهٔ تأدیب فرزند را می‌آموزند:

از ابن عباس از رسول ـ صلی الله علیه وسلم ـ روایت است که فرمودند: «تازیانه را جایی آویزان کنید که اهل خانه آن را ببینند، زیرا آن برایشان ادب است».

به روایت طبرانی (۱۰/۲۴۸).

هیثمی در «مجمع الزوائد» (۸/۱۰۶) سند این حدیث را حسن دانسته است.

و آلبانی در صحیح الجامع (۴۰۲۲) آن را حسن گفته است.

بنابراین، تربیت فرزندان باید بر پایهٔ تعادل میان تشویق و ترهیب (بیم دادن) استوار باشد. اما مهم‌تر از همه، اصلاح محیط زندگی فرزندان است. این کار با فراهم آوردن اسباب هدایت برای آنان محقق می‌شود و مسئولیت اصلی آن بر عهدهٔ مربیانِ مسئول، یعنی پدر و مادر، است.

یکی از روش‌های موفق در این مسیر، استفاده از فایل‌های صوتی برای شنیدن موعظه‌ها، تلاوت قرآن، و سخنرانی‌ها و دروس علماست که امروزه به وفور یافت می‌شوند.

اما کتاب‌هایی که دربارۀ آنها سؤال کردید و می‌توان در تربیت فرزندان به آنها مراجعه کرد، شما را به موارد زیر توصیه می‌کنیم:

تربية الأطفال فی رحاب الإسلام (تربیت کودکان در سایه‌سار اسلام)

نویسنده: محمد حامد ناصر و خوله عبدالقادر درویش

كيف يربی المسلم ولده (مسلمان چگونه فرزندش را تربیت می‌کند)

نویسنده: محمد سعید مولوی

تربية الأبناء فی الإسلام (تربیت فرزندان در اسلام)

نویسنده: محمد جمیل زینو

كيف نربی أطفالنا (چگونه کودکانمان را تربیت کنیم)

نویسنده: محمود مهدی استانبولی

مسئولية الأب المسلم فی تربية الولد (مسئولیت پدر مسلمان در تربیت فرزند).

نویسنده: عدنان باحارث

والله أعلم.